

Бельдій А. О. Формування толерантності до осіб з особливими освітніми потребами як соціально-педагогічна проблема. / А. О. Бельдій, О. В. Волошина // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 52. – Вінниця, 2017. – С.13-16.

**ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ  
ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА  
ПРОБЛЕМА**

*Бельдій А.О.*

*Волошина О.В.*

Демократичні зміни в Україні, процес входження у світове економічне співтовариство зумовили зміну ставлення суспільства до проблем людей з обмеженими можливостями здоров'я, привели до усвідомлення необхідності їх більш широкої інтеграції в соціум.

Однією з форм навчання дітей з особливими освітніми потребами є визнана в багатьох країнах світу інклюзивна форма навчання. Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дитини на освіту та права навчатися за місцем проживання в умовах навчального закладу. Для забезпечення рівних можливостей доступу до якісної освіти інклюзивні навчальні заклади повинні адаптувати програми і плани, форми і методи навчання та ресурси до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами.

Ратифікувавши основні міжнародні правові документи: Декларацію ООН про права людини, про права інвалідів, Конвенцію про права дитини та інші, наша держава взяла на себе зобов'язання щодо дотримання загальнолюдських прав непоносправних, зокрема на здобуття освіти. Конституція України, закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», окремі державно-правові акти спрямовані на створення соціально-економічних умов для інтеграції в суспільство дорослих і дітей з особливостями розвитку. У жовтні 2010 року в

Україні затверджено „Концепцію розвитку інклюзивної освіти”. Нині інклюзивне навчання поширюється у всіх регіонах країни.

Дослідженням питань інклюзивного навчання та впровадження його в освітній простір займалися багато вчених, зокрема: В. Бондар, Л. Даниленко, М. Деркач, Н. Дятленко, В. Засенко, Ю. Кавун, А. Колупаєва, Г. Кукуруза, Ю. Найда, Л. Петушкова, Ю. Рибачук, Т. Сак, В. Синьов, Н. Софій, О. Таранченко та інші. Автори наголошують на винятковій важливості професійної діяльності педагогів, пов'язаної з інклюзивним спрямуванням навчання і виховання.

Мета даної статті полягає у розкритті соціально-педагогічної проблеми формування толерантності до осіб з особливими освітніми потребами.

За період свого існування людська цивілізація пройшла тривалий і суперечливий шлях у формуванні ставлення до осіб з порушеннями психофізичного розвитку. Ставлення до особливих дітей в процесі історичної еволюції людського суспільства було неоднозначним. Залежно від економічного розвитку суспільства, стану освіти, культури, науки і охорони здоров'я, суспільної свідомості по-різному вибудовувалася взаємодія з тими, хто мав порушення в розвитку. Людство пройшло складний багатовіковий шлях від нетерпимості, жорстокості щодо таких людей до співчуття, милосердя, захисту й безпосередньої матеріальної і моральної допомоги людям з фізичними і психічними недоліками. Проте у цих стосунках ніколи не спостерігалось співробітництва на рівних умовах.

Відомо, що головною проблемою особливої дитини є обмеження її зв'язків зі світом, контактів з однолітками та дорослими, доступу до культурних цінностей, якісної освіти. Також наразі актуальною є проблема негативного ставлення до дітей з особливостями психофізичного розвитку з боку однолітків, наявності фізичних і психічних бар'єрів, що заважають підвищенню якості освіти дітей з обмеженими можливостями. Дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців підкреслюють сутнісну переструктуризацію ціннісних пріоритетів сучасної молоді, де домінують

матеріальні статки, успіх, влада, кар'єра, благополуччя. Для значної частини підростаючого покоління характерними є рафінований інфантилізм, індивідуалізм. Отже, залишається проблемою формування емоційно-ціннісного ставлення молоді до людей з особливими потребами.

У цьому контексті у зв'язку з розвитком у нас в країні інклюзивної освіти формування толерантності набуває особливого значення. Толерантність є першим щаблем не тільки до запобігання, але й до подолання стереотипів.

У педагогічній науці толерантність трактується як:

- 1) особистісна якість, ознака гуманної людини;
- 2) один із принципів гуманістичного виховання.

Основою толерантності у вихованні є:

- визнання прав інших людей на життя, волю, гідність;
- доброзичливе усвідомлення присутності у своєму соціальному оточенні представників інших культур;
- визнання й уміння цінувати різноманітні прояви людей;
- здатність бачити спільні цілі й інтереси, прагнення досягнути їх;
- визнання взаємозалежності людського існування [2, с. 912–913].

В. Лекторський пропонує чотири варіанти розуміння толерантності: «толерантність як байдужість»; «толерантність як можливість взаєморозуміння»; «толерантність як поблажливність»; «толерантність як збільшення власного досвіду і критичний діалог». Останній варіант дозволяє не тільки поважати позицію іншого, але й змінювати власну позицію в результаті критичного діалогу [3, с. 46–54]. Діалог, безпосередній контакт - це найкраще джерело інформації про інших, реальний шлях духовного й культурного зближення, інструмент розв'язання різних проблем. Крім того, це відкритість до спілкування, в основі якого лежить повага до особливостей іншого, його ідентичності.

Освіта, з одного боку, повинна розвивати людину як індивіда, а з іншого, формувати людину, яка вміє і бажає співіснувати з іншими; виховувати гуманні цінності. Освіта є тим соціальним інститутом, в межах

якого може формуватися толерантна свідомість і поведінка учнів, студентів як через систему виховної роботи, так і через зміст освіти, за допомогою програм, підручників, різних форм організації навчання, які б допомагали розвивати практичні навички толерантної взаємодії.

Інклюзивна освіта базується на методології, яка спрямована на розвиток особистості людини та визнає її унікальність, неповторність, право на реалізацію різних потреб в організації спільного життя зі здоровими однолітками. Провідним принципом інклюзивного освітнього середовища є готовність пристосовуватися до індивідуальних потреб різних категорій дітей за рахунок структурно-функціональної, змістової та технологічної модернізації освітньої системи навчального закладу [1, с. 32].

Особиста роль у формуванні толерантності належить педагогу; від його особистісного потенціалу, професійних знань та навичок, від переконань, поглядів залежить ефективність, продуктивність спілкування та спільної діяльності. Учні, студенти переймають від викладача не тільки манеру поведінки, але й уявлення про цінності, переконання, філософію життя. Система професійної підготовки вчителя в цих умовах повинна відповідати вимогам гуманізації освіти, формуванню толерантної свідомості та поведінки самого педагога, що стають важливими характеристиками його професійної діяльності.

На наш погляд, реальність праці педагога з позиції толерантності визначає три аспекти розгляду: особистість викладача, який володіє толерантними якостями; прояв толерантності у професійній діяльності та реалізація принципів толерантності в педагогічному спілкуванні. Усі ці три аспекти в єдності є передумовою, засобом та результатом формування толерантності підростаючого покоління.

Сучасний викладач повинен володіти технологією толерантного спілкування, яка полягає у спроможності на підставі зовнішніх проявів зрозуміти психічний стан іншої людини, повідомити про ефективні шляхи спілкування з цією людиною, і на цій підставі організувати процес ділової

взаємодії. Особистий приклад і сприятливе оточення допомагають утвердженню і практичному втіленню цінності толерантності.

Толерантна освіта сприяє також об'єднанню педагогів, які не сприймають ніяких форм агресії в освітніх закладах. Професіоналізм педагогічного спілкування виявляється в готовності й умінні використовувати наявні знання на практиці, вирішувати безліч педагогічних завдань; у формуванні норм поведінки; у готовності співпрацювати з учнями, батьками та колегами; в емоційній контактності, яка виявляється в чуйності, здатності до співпереживання; у високому рівні емоційної стабільності, педагогічної толерантності в різних конфліктних ситуаціях.

Творче використання принципу толерантності у процесі навчання стає запорукою ефективності освіти, з одного боку, а також створює сприятливі умови для подальшої експансії толерантності в інші сфери соціальних відносин. Процес формування толерантності в учасників навчально-виховного процесу значною мірою залежить від гуманістичних принципів, які відображають його сутність. У психолого-педагогічних працях відомих педагогів, учених, зокрема: Ш. Амонашвілі, І. Беха, О. Савченко, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської та інших чітко виокремлені основні гуманістичні принципи педагогічної взаємодії: ставлення до людини як найвищої цінності, повага її честі й гідності, визнання демократичних свобод щодо іншої культури, мови, віросповідання тощо. У цьому контексті розвиток толерантності у сфері освіти означає культивування відносин відкритості, зацікавленість у відмінностях, визнання різноманіття, а також уміння конструктивно усувати суперечності та долати протиріччя.

Як демократична цінність, яка має соціальне коріння, толерантність формується поступово, день за днем. Це складний, тривалий процес, що проходить такі стадії:

- загальна проінформованість про того, з ким встановлюються стосунки (особистість або група);
- формування позитивного ставлення про цю особистість/групу;

- спілкування шляхом обміну думками з виявленням спільного та відмінного;
- домовленість про взаємоповагу до відмінностей та ідентичності (етнічної, соціокультурної, індивідуальної, статевої), визначення принципів та умов спілкування, співробітництва і співіснування, виявлення спільного і розходження;
- формування ефективних стосунків: перехід від етапу пасивності, від простого співіснування до етапу активності, спільної участі, кооперації, взаємодії.

Ми вважаємо, що дуже важливо, як саме організована робота в колективі, де є людина з особливими потребами, оскільки інклюзивним робить колектив не просто присутність такої дитини, а те, яким чином організована робота. Якщо учня, студента просто помістити в цей колектив і не проводити ніякої роботи, не допомагати іншим взаємодіяти, то ніякого результату від впровадження інклюзії не буде. Більш того, можуть бути прямо протилежні наслідки.

Вітчизняні педагоги активно використовують тренінги, дискусії, уроки Доброти, обговорення фільмів та інші засоби формування у підлітків шанобливого ставлення до інакшості. Пошук нових психолого-педагогічних засобів продовжується. У зв'язку з цим цікавим є досвід зарубіжних дослідників, оскільки реалізація ідей інклюзії в європейських країнах і США розпочалася раніше, ніж в нашій країні. У даній статті ми використали матеріали з англомовних сайтів.

Основними напрямками роботи з формування у підростаючого покоління толерантного ставлення до людей з особливими потребами вважають:

- формування розуміння поняття інвалідності; роз'яснення суті цього явища; розуміння, що обмежені фізичні можливості не є відображенням самої особистості людини;
- безпосередня робота і спілкування з людьми, які мають інвалідність;

- роз'яснення різних видів інвалідності, які дитина може зустріти в суспільстві, особливо серед однолітків;
- формування внутрішньої концепції соціальної рівності, незалежно від фізичних можливостей людей [5].

Як приклад наводиться заняття на тему: «Видатні люди з обмеженими фізичними можливостями». Дж. Браун пише: «Ви можете бути здивовані тим, що дискусія про знаменитих людей з обмеженими можливостями може набагато більше надихати і бути більш ефективною, ніж продумана доповідь педагога на тему інвалідності» [5]. Пропонується використовувати історії успіху президента США Франкліна Рузвельта, вченого Стівена Хокінга, музиканта Стіві Вандера. Кожен з них зміг досягти великих успіхів у кар'єрі, незважаючи на інвалідність й упередження, що існують у суспільстві. Перегляд фільмів про успішних людей з особливими потребами допоможе зміцнити у підлітків розуміння того, що людина може досягти успіху, незважаючи на свої недоліки.

Поряд з широко відомими методами (дискусії, комунікативні тренінги, проектно-орієнтовані командні роботи, бесіди з дітьми та батьками) канадські педагоги пропонують використовувати як засіб формування толерантного ставлення до людей з особливими освітніми потребами «місяць інклюзивної освіти». По всій території Канади він відбувається в лютому і передбачає проведення у всіх навчальних закладах курсу занять для педагогів, батьків, дітей, студентів з підвищення рівня обізнаності в галузі інклюзивної освіти.

У підготовці та проведенні занять беруть участь фахівці різних асоціацій і соціальних служб з впровадження інклюзивної освіти в Канаді, безпосередньо викладачі, діти, що навчаються в школі, студенти і батьки дітей з обмеженими можливостями здоров'я. «Місяць інклюзивної освіти» є ініціативою об'єднання «Інклюзивна освіта Канади», яка включає в себе безліч асоціацій, соціальних служб, окремих фахівців, професорів, консультантів в галузі інклюзивної освіти. Цим об'єднанням розроблені спеціальні плакати з інклюзивної освіти, що поширюються всіма навчальними закладами країни,

пропонуються курси лекцій з інклюзивної освіти, її перевагах та позитивних сторонах. Протягом цього місяця на сайті викладаються різні відеосерії освітніх історій з питань цієї галузі, проводяться он-лайн семінари і консультації.

На думку американського дослідника А. Мілсома, «педагоги зобов'язані допомагати дітям учитися співпрацювати, розуміючи, що тільки спільна робота і безпосереднє співробітництво можуть сформувати у дітей позитивні взаємини з однолітками з обмеженими можливостями. Викладачеві необхідно впроваджувати в заняття чітко структуровані елементи, спрямовані на розвиток навичок успішної взаємодії»[7]. Найбільш ефективно такі навички, на думку автора, розвивають проблемно-орієнтовані завдання, які виконуються групами, в кожній з яких обов'язково є учні з обмеженими можливостями. Виконання загального завдання допомагає згуртувати колектив і мінімізувати акцент на обмеженості можливостей деяких учасників. Також передбачається активна робота тьюторів з освіти дітей з типовим розвитком щодо проблем людей з особливими потребами, а також відпрацювання конкретних навичок взаємодії з такими людьми. Вчений підкреслює, що саме спостереження дітей за коректним і доброзичливим ставленням викладача до людей з обмеженими можливостями є дієвим способом формування толерантного ставлення у підростаючого покоління.

Інший американський вчений Л. Левінсон описує такий метод формування толерантного ставлення до однолітків з особливими освітніми потребами, як проектно-орієнтована інклюзія, що припускає спільну роботу дітей над певним проектом протягом тривалого періоду.

К.А. Вілльямс [7] розробив конспекти уроків для інклюзивних класів, метою яких є згуртування учнів з типовим розвитком і дітей з особливими освітніми потребами, налагодження більш тісної взаємодії між усіма членами колективу, а також інформування про особливі потреби дітей в ігрових та інтерактивних формах.



На основі проведеного огляду зарубіжних публікацій можна зробити висновок, що для формування інклюзивної культури важливо використовувати комплекс психолого-педагогічних засобів, які стимулюють когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти толерантності.

Отже, *існуючі на сучасному етапі розвитку суспільства тенденції, пов'язані з необхідністю більш широкого включення дітей з обмеженими можливостями здоров'я в соціум, актуалізують усвідомлення значення толерантності. Проблема виховання толерантності до людей з особливими освітніми потребами повинна об'єднати спеціалістів різних напрямів і рівнів: психологів, педагогів, керівників, а також представників різних вікових груп. При цьому виховання толерантності має бути спрямоване на формування у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення та вираження суджень, які ґрунтуються на моральних цінностях.*

#### **Література:**

1. Волошина О.В. Підготовка майбутніх учителів до навчально-виховної роботи в умовах інклюзивного середовища / О.В. Волошина // Особлива дитина. - № 1. – 2017. – С.31-40.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме/ В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46–54.
4. Сигал Н.Г. Инклюзия как вектор гуманизации образования и общества: зарубежный опыт / Н.Г. Сигал // Вопросы педагогики и психологии: теория и практика: сборник материалов Международной научной конференции (Россия, г. Москва, 26-28 июня 2014 г.) [Электронный ресурс] / под ред. проф. В.И. Писаренко. – Киров: МЦНИП, 2014. – С. 73-79. – Режим доступа. – URL: <http://books.google.ru>.
5. Brown J. Creating awareness regarding disabilities; problems and challenges / J. Brown// Students for Disability Awareness. – 2013. – №9. – Режим доступа. –

URL:<http://www.wvusda.org/creating-awareness-regarding-disabilities-problems-and-challenges.html>.

6. Milsom A. Creating Positive School Experiences for Students with Disabilities / A. Milsom // Professional School Counseling Journal. – 2006. - №10(1). – P. 66-72.

7. Williams K.A. Disability Awareness: 24 Lessons for the Inclusive Classroom / K. A. Williams. – Portland:Walch Publishing, 2000. – 121 p.

**Ключові слова:** інклюзивна освіта, толерантність, особа з особливими потребами, формування толерантності до осіб з особливими освітніми потребами.

У статті розкрито особливості формування толерантності до осіб з особливими освітніми потребами як соціально-педагогічної проблеми. Представлено ретроспективний аналіз ставлення суспільства до людей з психофізичними вадами. Розкрито сучасне трактування феномену «толерантність»; стадії процесу формування толерантності. Визначена роль особистості та професійної компетентності педагога у формуванні зазначеної якості. Проаналізовано досвід зарубіжних дослідників щодо формування толерантності в рамках реалізації ідей інклюзії.

*Формирование толерантности к лицам с особыми образовательными потребностями как социально-педагогическая проблема*

**Ключевые слова:** инклюзивное образование, толерантность, лицо с особыми потребностями, формирование толерантности к лицам с особыми образовательными потребностями.

Статья посвящена характеристике особенностей формирования толерантности к лицам с особыми образовательными потребностями как социально-педагогической проблеме. Представлен ретроспективный анализ

отношения общества к людям с психофизическими недостатками. Раскрыто современную трактовку феномена «толерантность»; стадии процесса формирования толерантности. Определено значение личности и профессиональной компетентности педагога в формировании указанного качества. Проанализирован опыт зарубежных исследователей формирования толерантности в рамках реализации идей инклюзии.

*FORMATION OF TOLERANCE TOWARDS PEOPLE WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS AS A SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEM*

**Key words:** inclusive education, tolerance, an individual with special needs, formation of tolerance towards people with special educational needs.

The article reveals peculiar features of tolerance towards people with special educational needs as a social-pedagogical problem. The retrospective analysis of society's attitude towards people with psychophysiological shortcomings is represented. The contemporary interpretation of the phenomenon "tolerance" and the stages in the process of tolerance formation are revealed. The role of a personality and professional competence of a teacher in the formation of the given feature is defined. The experience of foreign researchers about forming of tolerance under realization of the ideas of inclusiveness is characterized. Materials from English-language sites about the directions of work for forming a tolerant attitude towards people with special needs in the younger generation are presented as well as the features of the "month of the inclusive education", which is offered by Canadian teachers. In addition, the attention is paid to effective methods of conducting lessons in the inclusive space, which aim the development of skills of successful interaction.

Бельдїй Алла Олександрівна – викладач інфекційних хвороб, Вінницький медичний коледж ім. Д.К. Заболотного

Волошина О.В., канд.пед. наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського;